

УДК 94:021.8 (477.8) „1939/1940“

**Олег Шилюк
(Чернівці)****РАДЯНИЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ
УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БІБЛІОТЕЧНОЇ
СПРАВИ (1939-1940-і рр.)**

У статті дається аналіз політико-ідеологічних умов процесу радянської західних областях України у 1939-1940 рр. через розгляд питання розвитку бібліотечної справи в регіоні.

Ключові слова: бібліотечна справа, ідеологія, цензура, радянська західна Україна.

Нині, коли духовному відродженню України надається величезне значення, і водночас в історії нашої культури ще є чимало не відкритих сторінок, виникає необхідність об'єктивного осмислення і розкриття ролі бібліотек у суспільних процесах. Бібліотеки розглядаються як важливі фактори розвитку суспільства та держави. У цьому зв'язку важливу наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має вивчення історії бібліотек західноукраїнських областей як одного з важливих чинників радянської Західної України (1939-1940-і роки).

У роботі використані і вперше введені в науковий обіг документи з історії бібліотечної справи в Україні, що зберігаються в державних архівах, та інформаційні матеріали різного характеру, у тому числі публікації місцевих періодичних видань.

У загальних працях з історії України наводяться деякі статистичні дані про бібліотечні установи. Проте самі книгозбірні не були предметом спеціального дослідження.

Об'єктом дослідження є діяльність органів влади щодо організації бібліотечної мережі регіону в зазначений період.

Мета роботи – на широкому документальному матеріалі здійснити комплексний аналіз процесу формування та розвитку мережі бібліотечних установ західноукраїнських областей в хронологічних межах досліджуваного періоду.

Основними завданнями роботи є виявлення головних чинників, що впливали на розвиток бібліотечної справи в регіоні та напрямки діяльності бібліотек в даний період.

Щодо теренів сучасної України, то, як зазначається в “Енциклопедії історії України”, термін “Західна Україна” вживається для означення території семи областей – Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Закарпатської¹. Між Першою та Другою світовими війнами західноукраїнські землі перебували під владою Польщі (Галичина та Західна Волинь), Румунії (Північна Буковина) та Чехословаччини (Закарпаття).

Характерні риси польської моделі панування в українських землях (насилницька асиміляція, штучне стримування економічного (особливо промислового) розвитку, репресивні акції, націо-

нальний гніт тощо) були в пом'якшеному вигляді притаманні внутрішній політиці Чехословаччини в українському питанні, й у більш жорсткій формі виявлялися в українській політиці Румунії.

17 вересня 1939 р. війська Червоної армії відповідно до таємного протоколу Молотова – Ріббентропа, підписаного між СРСР та Німеччиною у серпні 1939 р., вступили на територію Західної України і Західної Білорусі. Вступ Червоної армії викликав неоднозначну реакцію місцевого населення – від повного неприйняття до палкої підтримки. 1 жовтня 1939 р. відбулося засідання Політбюро ЦК ВКП (б), на якому розглядалося “Питання Західної України і Західної Білорусії”. На засіданні докладно накреслено програму першочергових заходів, спрямованих на радянську приєднаних територій. Серед заходів було проведення “культурної революція”, що передбачало ствердження радянської системи цінностей.

Одним із найважливіших засобів подальшого зміцнення своїх позицій і вирішення ідеологічних завдань тоталітарний режим вважав культуру. Тому незважаючи на внутрішні проблеми, на потреби культурного будівництва в західних областях були виділені значні кошти, які спрямовувались передусім на розширення мережі шкіл, культурно-освітніх закладів, подолання неписьменності, що знаходило схвалення місцевого населення. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю культурно-освітні, мистецькі і наукові інституції, радянська влада відразу заходила їх розбудовувати у потрібному напрямі. Внаслідок реорганізації існуючих музеїв, бібліотек, клубів і театрів більша частина їх взагалі припинила свою діяльність, а нові часто функціонували малоефективно. Перестали діяти культурні, наукові товариства, зокрема “Просвіта”, наукове товариство імені Т. Шевченка та інші організації. Зокрема, у Львівській області більшість з існуючих 1392 бібліотек на початок вересня 1939 р. було закрито, оскільки їхня література вважалася ідеологічно шкідливою.² Література підлягала вилученню згідно з наказами обллітвидавців 1940-1941 років. До цього списку внесли твори багатьох українських, польських і єврейських письменників, політичних діячів, наукових видавців. В інших випадках література просто знищувалася. Так, приватну бібліотеку німецького професора Роляуера, який виїхав до Німеччини, використали для опалення взимку 1939-1940 року.³ Майно політичних партій і громадських організацій передавалося новоутвореним радянським установам. Наприклад, філію бібліотеки АН УРСР було створено на базі бібліотек польського наукового товариства “Оссолінеум”, Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка та Народного дому⁴.

Використовуючи всі засоби пропаганди книги, бібліотеки в СРСР займались пропагандою керівної ролі Комуністичної партії, агітацією за соціалістичний спосіб життя. Положення про політичний характер роботи радянських бібліотек підкреслено у всіх партійних документах, які ви-

значали завдання і зміст роботи бібліотек, темпи розвитку бібліотечної справи на всіх етапах розвитку радянської держави.

Ось таку систему бібліотек як одного з інструментів радянської з відповідними напрямками роботи і планувалось створити на території Західної України. На території західноукраїнських областей був поширений сценарій націоналізації бібліотек та зосередження історико-культурних фондів у декількох центрах. Одним з таких центрів, де було сконцентровано значну кількість історичних бібліотек просвітніх установ, громадських об'єднань та приватних книжкових колекцій, стала на правах окремої установи Львівська наукова бібліотека (спочатку як філія БАН УРСР), а також обласні бібліотеки, створені за новим адміністративно-територіальним принципом. Відповідно до постанови РНК УРСР від 8 травня 1940 р. "Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України" в обласних центрах організовувались державні обласні бібліотеки для дорослих та державні обласні бібліотеки для дітей, а у великих містах – державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури. До 20 травня 1940 р. мали бути організовані районні бібліотеки з відділами дитячої літератури. Для забезпечення кадрами такої мережі бібліотечних установ Наркомосвіти УРСР організував в 1940 р. курси бібліотекарів масових бібліотек, а в 1940-41 н.р. організовано дві бібліотечні школи (Львів, Тернопіль)⁵. Наприкінці 1940 р. біля 2200 бібліотек, які функціонували в Західній Україні повною мірою виконували поставлені перед ними завдання ідеологічної роботи, ствердження радянської системи цінностей⁶.

Встановлення радянської влади в Західній Україні в 1939 р., нацистська окупація в 1941-1944 рр., післявоєнне продовження політики радянської західноукраїнських земель – зруйнували історично складений бібліотечний фонд та систему бібліотечних установ Західної України, негативно відобразилася на історичних фондах книжкової спадщини, колекційних зібраннях та бібліотеках. Це все дало змогу владі будувати спочатку таку мережу бібліотечних установ, з таким фондом і формами роботи, які сприяли б утвердженню радянської системи цінностей на Західній Україні. Бібліотеки були ідеологічним чинником виховання трудящих мас, що закріплювалося прийнятою 28 січня 1940 р. постановою РНК УРСР про роботу масових бібліотек. І в наступні роки у спрямуванні ідейно-політичної діяльності бібліотек відіграли постанови комуністичної партії з ідеологічних питань 1946-1948 рр., які зобов'язували бібліотек "...позбавитись безідейності, аполітичності, тісніше пов'язувати свою діяльність з конкретними завданнями комуністичного будівництва, активніше пропагувати марксистсько-ленінське вчення, постанови партії та Радянського уряду"⁷.

Основні напрямки діяльності радянської влади в галузі бібліотечної справи на західноукраїнських землях стосувались першочергово формування

мережі установ, комплектування бібліотечних фондів, кадрової політики. Передбачалось створення такої мережі, щоб масова бібліотека була в кожному населеному пункті. При неможливості створення стаціонарної бібліотеки створювались приклубні бібліотеки, хати-читальні, пересувні бібліотеки. Крім того, в населених пунктах діяли шкільні, колгоспні бібліотеки, бібліотеки установ (підприємств, медичні та ін.). Тобто в населеному пункті діяло одночасно декілька бібліотек різного підпорядкування, які виконували дві основні функції – ідеологічну (пропаганда марксистсько-ленінських ідей, утвердження радянської системи цінностей тощо) та інформаційно-освітню. При нагальній потребі розвивати в західноукраїнських областях економіку, особливо важку промисловість, нафтопереробну, вугільно- та газовидобувну галузі, виник дефіцит працівників з середньою та вищою спеціальною освітою. Відряджених спеціалістів зі східних областей України та інших республік Радянського Союзу не вистачало. Для підготовки місцевих кадрів створюється мережа вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, проводиться ліквідація неписьменності та малописьменності населення, до якої активно залучаються бібліотеки.

Крім того, існування широкої мережі бібліотечних установ підтримувало тезу про забезпечення радянською владою соціально-культурного розвитку трудящих возз'єднаних земель, на противагу періоду до 1939 р., коли "...за рахунок держави в західноукраїнських селах не утримувалося жодного клубу чи бібліотеки..."⁸.

У Волинській області на середину 1940 р. було утворено 33 міських та районних бібліотеки, 30 сільських бібліотек і обласну бібліотеку для дорослих. Тільки за сім місяців існування радянської влади в Рівенській області було створено 106 хат-читалень та 32 бібліотеки.⁹ На кінець першого півріччя 1941 р. з 342 населених пунктів Чернівецької обл. де були сільські ради, лише в 77 ще не створили бібліотеки¹⁰.

Звичайно, і до 1939 р. на західноукраїнських землях існували бібліотеки різного типу. Зокрема, бібліотеки вищих навчальних закладів, серед яких, найстаріша – бібліотека Львівського університету, заснована ще в XVII ст. і яка до 1918 р. була публічною крайовою бібліотекою Галичини та одержувала обов'язковий примірник творів друку королівства Галичини і Лодомерії; бібліотека Чернівецького університету, заснована в 1852 р. і до 1875 р. також була крайовою публічною бібліотекою; бібліотека Реальної школи у Львові (1844 р.), згодом бібліотека Львівської політехніки та багато інших.

Окрему групу бібліотек складали бібліотеки духовних відомств, переважно римо-католицьких та греко-католицьких: бібліотеки митрополичих та єпископських консисторій, капітул, парафій, інших релігійних установ, навчальних закладів, монастирів.

З другої половини XIX ст. в Галичині, на Закарпатті, Буковині при українських освітніх това-

риствах та громадських об'єднаннях відкриваються народні читальні “Руської бесіди”, “Просвіти” та інших товариств, які отримали широке поширення. Зокрема, на Західній Волині в 1939 р. кількість читалень лише товариства “Просвіта” складала 3208, а бібліотек – 2997 одиниць¹¹.

Слід відзначити й діяльність Українського педагогічного товариства, у складі якого в 1920-1930-х роках працювало понад 600 бібліотек, фонди яких налічували майже 80 тис. книг¹².

Українські бібліотеки на західноукраїнських територіях до 1939 р. були переважно народні та просвітянські. Державні бібліотеки, яких, наприклад, лише на Буковині напередодні Другої світової війни функцінувало 15 з книжковим фондом 33 тис. прим., не були орієнтовані на українську освіту та культуру, хоча в їх фондах зберігалися й українські книжки¹³.

І всі ці бібліотеки мали фонди та провадили культурно-освітню, інформаційну роботу, які не влаштували радянську владу. Тому бібліотеки закривалися, проводилась їхня перереєстрація¹⁴. Паралельно розпочалося „очищення” бібліотек і книгарень від так званої «шкідливої» літератури, тобто від набутоків світової літератури та творів місцевих авторів, які не вписувалися в прокрустове ложе комуністичної ідеології¹⁵.

Обласні комітети КП (б) У затверджували подані облітвидавами списки літератури, яку пропонувалося вилучити як “шкідливу” і застарілу, з усіх бібліотек та з книготорговельної мережі. Всі фонди, в тому числі і приватних бібліотек, передавались для аналізу, знищення, часткової передачі цінних та рідкісних книг до великих бібліотек Східної України, Росії, незначна частка дозволялась для використання. Натомість на Західну Україну масово відправляється і першу чергу політична, художня, технічна книга з видавництва чи по книгообміну з бібліотек СРСР. Тільки в першій половині 1940 р. в західні області було завезено понад 3 млн. примірників соціально-політичної літератури¹⁶.

Основним принципом кадрової політики режиму на західних землях України стало те, що на всі важливі посади перших керівників призначалися працівники, що прибули за скеруванням ЦК КП(б)У, всесоюзних і республіканських наркоматів. Серед прибулих “уповноважених” переважали малокомпетентні особи, освіта яких здебільшого не перевищувала рівень початкової і неповної середньої школи і доповнювалася тримісячними курсами пропагандистів. Зате ці люди пройшли сувору школу сталінського виховання, навчилися беззаперечно підкорятися партійній дисципліні. Ігнорування ними місцевої специфіки, бездумне копіювання форм і методів ідеологічної та господарської діяльності, які були прийняті в східних областях, призводило до серйозних прорахунків у роботі промислових підприємств, сільського господарства, закладів освіти, культури¹⁷.

Розгалужена мережа бібліотек та ідеологічне навантаження, яке було покладено на них, вимагали

і відповідних кадрів. Можливо, і недостатньо підготовлених бібліотечних спеціалістів, але відданих політиці комуністичної партії і які проводитимуть відповідну ідеологічну роботу. Левову частку бібліотечних спеціалістів складали відряджені із східних областей України, а також випускники політосвітніх училищ та бібліотечного інституту у Харкові.

Зрозуміло, що із східних областей направлялись працівники у різні галузі народного господарства, а не лише до бібліотек, в т.ч. редактори районних і багатотиражних газет, судово-прокурорські працівники, працівники відділів народної освіти тощо¹⁸. Уже в післявоєнний період лише по Комітеті в справах культосвітустанов направлено в західноукраїнські області: станом на 01.01.1945-926 осіб, на 01.07.1945-1025 осіб, на 01.01.1946-1084 осіб, на 01.07.1946-1267 осіб¹⁹.

Нова влада звертала особливу увагу на жорсткий відбір кадрів, при якому керувалася насамперед політичними міркуваннями і враховувала соціальне походження претендентів²⁰. Крім того, законодавчо була закріплена норма про необхідність приймати на бібліотечну роботу (з 1940 року) в масові і шкільні бібліотеки тільки осіб, які мають освіту не нижче 7 класів середньої школи і пройшли атестаційну комісію²¹.

Суть суспільних перетворень у західних областях України полягала в соціалістичній перебудові “возз'єднаних” земель. Шляхом активної “радянської” планувалося відтіснити “старі” (звичай, релігію, організацію праці, суспільні структури, лідерів, “шкідливу” книгу та ін.) і ствердити “нове” з метою “органічного” приєднання цього регіону до складу СРСР. Таким чином, восени 1939 – на початку 1940 рр. було створено політичні, економічні та ідеологічні передумови для докорінної перебудови культурного життя в західних областях України за радянським зразком. У цій перебудові бібліотечні установи займали одне з чільних місць, а ідеологічній роботі цих установ радянська влада приділяла особливу увагу.

¹ Енциклопедія історії України [Текст]: В 10 т. – Т. 3. Е – Й / НАН України. Ін-т історії України; ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]; ред. кол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 291.

² Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. 1939-1979: Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Д. А. Яремчук. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 42.

³ Рябошапко Л. І. Порушення політичних і особистих прав національних меншин Західної України (1939-1941) // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 88.

⁴ Про організацію наукових установ у західних областях України: Постанова РНК УРСР від 2 січня 1940 р. // Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. – Т. 1. (1917-1941). – К.: Держполітвидав, 1959.

⁵ Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях

Україні: Постанова РНК УРСР від 8 травня 1940 р. // Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. – Т.1. (1917-1941). – К.: Держполітвидав, 1959. – С.815

⁶ Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українського РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – С.162.

⁷ Сокальський О. С. Організація бібліотечної справи. – Х.: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1970. – С.61.

⁸ Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західноукраїнських областей України (1939–1989) / Кол. авт.: М. Глушко, О. Голубець, Т. Гонтар та ін. – Київ: Наук. думка, 1989. – С.98.

⁹ Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С.284.

¹⁰ Кожному селу – бібліотеку: [Розбудова бібліотечної мережі на Буковині] // Рад. Буковина. – 1941. – 22 чер. – С.1.

¹¹ Бандилко Л. Бібліотечна діяльність товариства „Прогрес” на Волині: з початку ХХ ст. до 1939 р. / Л. Бандилко // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 2. – С.33.

¹² Передерій В. Матеріали про бібліотечну справу на сторінках “Рідної школи” // Бібліотеки на західноукраїнських землях: Доп. і повідомл. Другої наук. конф., Львів 29-30 жовт. – Л., 2006. – С.62.

¹³ Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. – К.: [б.в.], 2009. – С.255.

¹⁴ Реєстрація бібліотек: [Оголошення обласного відділу народної освіти] // Рад. Буковина. – 1940. – 27 жовт. – С.4.

¹⁵ Про вилучення шкідливої літератури: Постанова бюро Чернівецького обкому КП (б) У // ДАЧО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 85. – Арк.6.

¹⁶ Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С.294.

¹⁷ Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944-1948 рр.: регіональні особливості // Сторінки воєнної історії України. Збірник наук. стат. – К., 2009. – Вип.12. – С.299.

¹⁸ Гриневич В. А. Україна: хроніка ХХ століття: довідкове видання. Рік 1940 / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – С.22, 219.

¹⁹ Із довідки відділу ЦК КП (б) У по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях про кількість працівників, направлених на роботу в західні області УРСР // Радянська влада у Західній Україні 1939-1949 рр. (мовою документів). -К., 2007. – С.35.

²⁰ Павлович О. В. Передумови радянзації культури в західних областях України: 1939-1940 рр. // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип.1. – С.111.

²¹ Про роботу масових бібліотек: Постанова РНК УРСР від 28 січня 1940 р. // Культурне будівництво в УРСР. Важливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. – Т.1. (1917-1941). – К.: Держполітвидав, 1959. – С.803.

Олег Шилук
(Черновці)

СОВЕТИЗАЦІЯ ЗАПАДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ БІБЛІОТЕЧНОГО ДЕЛА (1939-1940-е гг.)

В статті дається аналіз політико-ідеологічних умов процесу советизації в західних областях України в 1939-1940 гг. через розгляд питання розвитку бібліотечного дела в регіоні.

Ключевые слова: библиотечное дело, идеология, цензура, советизация, Западная Украина.

Oleh Shylyuk
(Chernivtsi)

THE PROCESS OF SOVIETIZATION IN WESTERN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF LIBRARIES' WORK (1939-1940)

The article analyzes the political and ideological conditions of process of sovietization in Western Ukraine in 1939-1940 to consider the development of libraries in the region.

Key words: library science, ideology, censorship, Sovietization, Western Ukraine.

УДК 94 (477) “1940/1941”

Юлія Левіна
(Чернівці)

СТРУКТУРНО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОРГАНІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1940-1941 рр.)

У статті аналізується процес створення органів інформаційного впливу під час становлення радянської влади на території Північної Буковини в період з червня 1940 до червня 1941 років. Детально показано мету діяльності цих органів, методи впливу на населення, очікувані результати, розкрито основні вектори пропаганди і агітації, спрямовані на самоствердження нової влади. Значна увага приділяється створенню нових ЗМІ, які були складовою процесів впливу.

Ключові слова: інформаційний вплив, радянська влада, агітація, пропаганда, преса, населення Буковини.

З перших же днів становлення радянської влади на території Північної Буковини розпочалось створення нових державних структур, на які покладалось завдання врегулювання всіх сфер життя краю за радянським зразком. У цих умовах важливу роль відігравали органи, що займались впровадженням інформаційної політики. Саме на них покладалась функція зв'язку нової влади і населення, а також утвердження глибокого переконання у мешканців новоприсєднаних земель про піклування цієї влади про них. Проблеми, пов'язані з інформаційним впливом радянської влади на населення Чернівецької області зазначеного періоду є важливими та актуальними, проте недостатньо вивченими. Саме тому існує необхідність подальшої глибокої наукової розробки тодішніх політичних процесів у краї.

Відповідно до рішення ЦК ВКП (б) від 2 липня 1940 р.¹, вже 4 липня ЦК КП (б) У затвердив склад Чернівецького повітового комітету партії